

Sbohem, pane profesore...

Dne 6. června 2013 zemřel ve věku 87 let prof. RTDr. Ing. Jiří Šebánek, DrSc., profesor Mendelovy zemědělské a lesnické univerzity v Brně. Významný vědec, pedagog i popularizátor, jenž se zasloužil o kontinuitu badatelské školy Rudolfa Dostála. V posledním období života již neopouštěl domácí pracovnu, přesto pokračoval až do poslední chvíle v naplnění svého vědeckého poslání. Věnujme mu vzpomínku, jeho odkaz si zaslouží uznání.

Na počátku jeho zkratkovité *curriculum vitae*. Jiří Šebánek se narodil v Brně r. 1926, a tam též absolvoval nižší gymnázium. To vystřídala střední zemědělská škola v Poděbradech, v jeho oblíbeném místě, kde žili i jeho prarodiče. Prostředí, jež inspirovalo zájem o přírodu a umožnilo práci s rostlinami i zvířaty. Určilo směřování dalšího jeho kroku na tehdejší Vysokou školu zemědělskou (VŠZ) v Brně, kde se mohl setkat s vědeckými osobnostmi zájmových oborů. Botaniku reprezentoval zmíněný R. Dostál, fytopatologii Eduard Baudyš, genetiku Jaroslav Kříženecký a půdoznalectví s bioklimatologií Václav Novák. Výčet není úplný. Rozhodující vliv na další Šebánkův vývoj měl R. Dostál, na jehož Botanickém ústavu VŠZ se Šebánek stal od r. 1951 asistentem. Doktorát technických věd (RTDr.) získal za práci o růstových účincích kyseliny trijodbenzoové a hodnost CSc. dosáhl v r. 1957. Následovalo jmenování docentem, když se habilitoval (1963) obhajobou o morfogenetických účincích giberelinů. Již r. 1966 vznikla dizertace založená na hormonální interpretaci korelačních vztahů mezi dělohami a jejich úžlabními pupeny, korelačními vlivy lodyhy a kořenů. Obhájl ji na Univerzitě J. E. Purkyně (nyní Masary-

1 Jiří Šebánek experimentoval i při svých letních pobytech na chatě v Letohradu. Foto L. Havel (2004)

kova univerzita v Brně) jako „velký“ doktorát (DrSc.). Dva roky nato byl jmenován řádným profesorem botaniky.

Na tomto místě bychom očekávali bilanci materie, jíž pan profesor naplnil svou vědeckou kariérou. Vyhneme se té inventuře, která byla opakovaně poskytnuta, nejde o podporu grantového projektu. Spokojíme se konstatováním, že publikační výřad J. Šebánka obsahuje na 180 původních prací. Nahlédnutí do tohoto bibliografického seznamu poskytne třeba článek Stanislava Procházký a Zdeňka Černošského v časopise *Preslia* (1986, 58: 373–375). Publikoval nebo se podílel na publikaci většího počtu monografií z oblasti biologie rostlin, zčásti vydaných v zahraničí. Ještě se k nim vrátíme. Výrazným způsobem zasáhl do společenského a organizačního života akademické obce. Byl členem i předsedou obhajovacích a evaluačních komisí a dostalo se mu řady ocenění. Vyberme z těch medailí, plaket a uznání Zlatou čestnou plaketu Řehoře Mendela, udělenou tehdejší Československou akademií věd, a plaketu J. L. Holubyho Slovenské botanické společnosti při Slovenské akademii věd (2007). Bude nás spíše zajímat, v čem nalezl osobní poslání, naplnění badatelské zvědavosti a objevitelského zadostiučinění.

Životní láska Jiřího Šebánka se jmenovala experimentální morfologie. Jako nová disciplína vstoupila na scénu koncem 19. a počátkem 20. stol. Měla i rodiče zvučných jmen: Julia Sachse, Hanse Vöchtinga, Karla Goebela. Snaha o vysvětlení

morfogeneze a vztahů rostlinných orgánů. Na domácí půdu ji uvedl nestor českých fyziologů Bohumil Němec a jeho žák Rudolf Dostál. Křestním listem může být Dostálova publikace z r. 1908 shrnující výsledky pokusů s klíčovými rostlinami hrachu. Téma, jež zadal prof. Němec. Odpověď na otázku, co se stane, odstraníme-li u dekapitované klíčící rostliny hrachu jednu dělohu. Kultovní pokus české experimentální morfologie, i Šebánek se k jeho interpretaci bude ještě po desítkách let vracet. Ve svých počátcích byla experimentální morfologie hravým oborem využívajícím jednoduchých nástrojů (skalpel) a těžícím z přidané hodnoty nápaditého uspořádání pokusů. Do příchodu J. Šebánka získal R. Dostál úctyhodné výsledky, k nimž přispěly jím vybrané a na otázky experimentátora citlivě reagující druhy: hrách, len, čarovník, krčičník nebo orsej. Poskytl také sjednocující koncept v představě celistvosti rostliny založené na síti korelačních vztahů orgánů. Došel mezinárodního uznání. Nashromážděná fenomenologická pestrost vyžadovala kauzální fyziologický výklad.

Nabízela se hormonální regulace morfogeneze, jež získala v polovině 30. let ve Wentově objevu auxinu (jako prvního fytohormonu) racionální základnu. Experimentální morfologie pak často zaměnila skalpel za lanolinovou pastu obsahující některé z hormonů, jeho antagonistu, nebo některou morfogeneticky účinnou látku. R. Dostál od samého počátku badatelské kariéry hormonální efekty předpokládal a s novou experimentální základnou se ztotožnil i sám ji dále rozvíjel. Byl to ale Jiří Šebánek, který nakonec štafetový kolík brněnské školy prof. Dostála přejal a přenesl koncem 60. a v 70. letech 20. stol. na dráhu analytických metod a rozšiřujícího se okruhu znalostí o nových skupinách fytohormonů (gibereliny, cytokininy) a jejich funkcí. Namísto výkladu osobní vzpomínka někdy z poloviny 60. let.

Potkali jsme se s Jiřím na schodech našeho vokovického pracoviště. Nesl táč plný malých rostlin hrachu v jakémsi roztoku. Společenská etiketa vyhýbání se v zúženém prostoru skončila vylitím části roztoku. Následovalo překvapivé zjištění, že roztok je radioaktivní a obsahuje izotop fosforu. Při deaktivaci jsme se sblížili a popovídali o experimentálním záměru, který mu pomáhal uskutečnit v Praze Milan Kutáček. Kvantitativním způsobem měl zvýšený transport fosforu dokázat, že auxin nahrazuje odstraněný vrchol klíčících rostlin jako atrakční centrum pro živiny. Podařilo se a vznikla i publikace. Při jiné příležitosti, v letech snad o něco pozdějších, jsem se s Jiřím setkal v Jihlavě (Vysoká škola zemědělská tam měla dislokovanou výuku prvních ročníků). Přátelská návštěva komplikovaná nočním pokusem dostat se z Jihlavy vlakem, když jsem zmeškal poslední autobus. Nebylo možné přerušit Jiřího výklad i představování nového pomocníka – plynového chromatografu, jímž se stanovoval etylen. Rovněž fytohormon s morfogenetickými účinky.

Použil jsem metaforu s předáváním štafety, poselství. U vědecké školy prof. Dostála šlo o dosud nekončící běh na dlouhé

trati, která ji zavedla až na současnou dráhu molekulární biologie. Tam se dostali následovníci J. Šebánka. Jemu však patří zásluha, že tu dnes již více než 100 let trvající cestu udržoval v povědomí akademické i odborné veřejnosti. Úsilí, které přineslo bohatou literární zvěň a vydalo by na samostatnou knihovnu. Připomeňme alespoň některé její svazky. Zhodnocení vědeckého díla a podrobnou biografii R. Dostála v Harmonii v rostlinách (Nakladatelství Academia, Praha 2004), dvě „dostálovské“ monografie ve Folia Universitatis Mendelianae (2009, 2010) a popis modelů používaných v Dostálově vědecké dílně. Houšť menších článků ve vědecké i popularizující periodické literatuře je již mimo práh tohoto příspěvku. Ale nešlo jen o literární odkaz. V r. 1975 uspořádal J. Šebánek vědeckou konferenci s mezinárodní účastí k nedožitým devadesátinám prof. Dostála a o 10 let později, též na mezinárodním fóru, zhodnotil stoleté výročí jeho narození. Vážíme si této Šebánkovy role jako strážce dostálovského odkazu, neměla by však zastíňovat jeho vlastní podíl na rozvíjení experimentální morfogeneze.

Tento podíl je kromě originálních sdělení obsažen v autorství a editorství specializovaných monografií a souhrnných encyklopedických děl, svým počtem výrazně převyšujících domácí průměr. Je soustředěn jak v Experimentální morfologii rostlin (Academia, nakladatelství ČSAV,

Praha 1983) vydané společně se Zdeňkem Sladkým a Stanislavem Procházkou, tak v Experimental Morphogenesis and Integration of Plants (Elsevier, Amsterdam 1991), připravené společně s autorským kolektivem. Teoretické i praktické aspekty působení a využití fytohormonů a dalších růstově aktivních látek zahrnuje dílo S. Procházkovy a J. Šebánka Regulátory rostlinného růstu (Nakladatelství Academia, Praha 1997). Dvakrát byl Šebánek vedoucím autorského kolektivu učebnice obecné fyziologie rostlin. V druhém případě ji v r. 1991 vydalo zahraniční nakladatelství Elsevier.

Spojení intelektuálního badatelského potenciálu s rozsáhlými aplikačními zkušenostmi, které charakterizují brněnskou školu prof. Dostála, došlo svého naplnění ve výuce. Šebánek po 17 let vedl katedru botaniky a fyziologie rostlin VŠZ, resp. MENDELU v Brně. Rád přednášel a několik tisíc zemědělských, lesnických a zahradních inženýrů, kteří se s ním setkali, mělo možnost seznámit se přímo u pramene s novými poznatky experimentální morfogeneze i rostlinné hormonologie a jejich využitím. Měli též štěstí na odpovědného pedagoga.

Vědecké osobnosti charakterizuje nejen citační a Hirschův index, ale také pracovní a společenská atmosféra, která je obklopuje, řád, který ve svém prostředí nastolují. V postavě prof. Šebánka převládá až fanatická priorita vědecké práce a nena-

rušitelné soustředění při jejím naplňování. Přímočarý hodnotový systém má i svou historickou genuzi. Tak vnímal svého učitele Bohumila Němce Rudolf Dostál, tak vnímal svého učitele Dostála i Jiří. A ještě něco společného. Vysoká osobní autorita a uctivost v jednání, jež se v současné generační optice bohužel může jevit jako staromódní atribut.

Vím, že pro životní naplnění Jiřího Šebánka byla vedle vědy stejně důležitá víra. Věřící katolík, skoro utajované stigma v období pětileté, kotva v krizových situacích, jejíž těžiště se stářím zvyšovalo svou váhu. Věda a víra se nikdy v jeho životě nestřetávaly a žily každá na svých právech, ve společném hájemství. Milý Jiří, škoda, že se již nesetkám s Tvým skoro kazatelským vánočním a velikonočním poselstvím, tak vzdáleným banalizující nálepky šťastných a veselých. Naše poslední kontakty. Chtěl jsem se rozloučit citátem z Písma, vím, že bys ocenil, ale na striktně přírodovědecké půdě možná střet zájmů, jak víš, nedovedu vybrat. Tedy sbohem a díky!

Panu profesorovi bych rád jménem akademické obce kolegiálně poděkoval za to, že rozšířil poznatky jedné z vědních disciplín, že se zasloužil o kontinuitu domácí vědy, a ujistil ho, že nezapomeneme, co pro ni vykonal jako administrátor a organizátor.

v r. 2011 zahájila systematické představení nejvýznamnějších ekologických pracovišť u nás, jako první sáhla po „Tvé“ katedře. Vždycky jsem obdivoval, jak nekonzfliktně a s nadhledem ji řídíš a jak tu nemalou byrokratickou zátěž zvládáš, k tomu jsi učil, vedl studenty, psal knihy a skripta... Uměl jsi totiž jednu věc, bez které není dobrého vedoucího – nechával jsi lidi dělat, co je bavilo, neměl jsi potřebu se vůči nikomu vymezovat. Skromnost, tolerance, laskavost, ochota... to jsou adjektiva, která v souvislosti s Tebou často zaznívala (já bych dodal velmi jemný a vytříbený smysl pro humor glosátora anglického typu). Jasně, nebyla to tak úplně Tvá zásluha, protože tu svou krásnou povahu sis nevybral, tak ses narodil, a tak Tě rodiče vychovali, nicméně věz, že jsi byl tak trochu unikát. V konkurenčním prostředí dnešní vědy je spíše pravidlem, že každý má někoho nerad a někým není zrovna milován. Nevím, že by někdo neměl rád Tebe. Šířil jsi kolem sebe jakousi pozitivní auru, a to i v době, kdy už jsi bojoval s rakovinou. Chodil jsem za Tebou domů i do nemocnice a vždy odcházel s nadějí a lepší náladou. Ani tehdy jsi neztratil schopnost působit na lidi pozitivně. Abychom si nic nenamlouvali, jako Tvůj dlouholetý nejbližší přítel měl dobře, že i Ty jsi k některým lidem měl výhrady, ale uměl ses chovat tak, že o tom neměli ani tušení. Myslím, že při představě, že bys někoho ranil, ses musel vnitřně otrásat.

1 Takhle si Tě z cest leckdo pamatuje. Meditace v Jižní Africe (2009)

Petr Pyšek

Poslední dopis Vojtovi Jarošíkovi

Nazdar náčelníku,

když jsme se v r. 1973 coby patnáctiletí posadili spolu do lavice jednoho z tehdy dvou plzeňských gymnázií, spojil nás okamžitě zájem o biologii, v pozdějších letech stvrzený přátelským soupeřením v rámci středoškolských biologických olympiád a soutěže Natura semper viva (prvním Tvým odborným počinem byla na tehdejší dobu velmi kvalitní práce o blýskáčku řepkovém). Ani jeden z nás pochopitelně netušil, že Ti osud vyměřil pouhé čtyři další dekády. Budiž nám pozůstalým alespoň slabou útěchou, že jsi je vyplnil a využil jako málokdo, a to jak po stránce profesní, tak lidské.

Čas nejspíše ukáže, že nejzásadněji ses do historie české vědy zapsal založením a vybudováním první „pravověrné“ katedry ekologie v České republice v r. 2004 (na Přírodovědecké fakultě UK v Praze, starší olomoucká se zaměřuje i na životní prostředí, podobně jako ta na původně lesnické fakultě v Praze); tenhle primát Ti nikdy nikdo nevezme. Během několika let jsi z ní vytvořil fungující pracoviště s převážně mladými talentovanými lidmi, jedno z předních v rámci celé fakulty. Není ostatně náhodou, že když Česká společnost pro ekologii ve svém Bulletinu

